

II. RECENZJE

DOI: 10.17951/et.2021.33.348

Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, Polska

ORCID: 0000-0003-0008-8690

e-mail: stanislawa.niebrzegowska-bartminska@poczta.umcs.lublin.pl

Kropiana, kropiana, leć do Pana... Folklor dziecięcy w ujęciu genologicznym

Barbara Żebrowska-Mazur, *Słowny ludowy folklor dziecięcy*, cz. 1. *Istota folkloru dziecięcego*, Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego 2020, 360 s.

Książka *Słowny ludowy folklor dziecięcy*, cz. 1: *Istota folkloru dziecięcego* jest wzięciem badań naukowych Barbary Żebrowskiej-Mazur w okresie doktorskim, poniekąd też naturalnym i logicznym przedłużeniem i rozszerzeniem wcześniejszych jej zainteresowań z kołysanki na inne gatunki folkloru dziecięcego – krakowska młoda badaczka jest autorką artykułów i studiów o kołysance ludowej (Sikora, Żebrowska 2013), o kołysance krakowskiej (Żebrowska 2013a), o strategiach perswazyjnych stosowanych w tym gatunku (Żebrowska 2013b), o perspektywach badań ludowego słownego folkloru dziecięcego na materiale ogólnopolskim (Żebrowska-Mazur 2017, 2020) i regionalnym krakowskim (Żebrowska 2015).

Monografia wydana w 2020 roku przez Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego stanowi pierwszą część obszerniejszej całości i przynosi rozważania o charakterze folklorystycznym i genologicznym. W zamierzeniu jest też ona podstawą dla części drugiej, poświęconej rekonstrukcji wzorców tekstowych wybranych gatunków folkloru dziecięcego¹. Podział na dwie partie: (1) folklorystyczno-genologiczną i (2) tekstologiczną dobrze się tłumaczy i pozwala zawrzeć bogate spektrum tematów i analiz w dwóch wzajemnie się wspierających i powiązanych ze sobą pozycjach.

Część „folklorystyczna” ma charakter przeglądowo-sprawozdawczy – referowane są tu i syntetyzowane wyznaczniki folkloru, lingwistyczne badania nad folklorem,

¹ Część ta, złożona do druku jako *Słowny ludowy folklor dziecięcy*, cz. 2. *Wzorce tekstowe wybranych gatunków* ukaże się drukiem w Wydawnictwie Uniwersytetu Jagiellońskiego w 2021 roku (Żebrowska, w druku).

kwestie funkcjonowania folkloru dziecięcego na tle folkloru dorosłych, stan badań nad polskim folklorem dziecięcym i podstawy tegoż folkloru, dokładniej – dziecięca potrzeby zabawy i komunikacji słownej oraz rola i sytuacja dziecka w tradycyjnej rodzinie i kulturze wiejskiej. Część genologiczna przynosi systematykę gatunków słownego folkloru dziecięcego i podstawową charakterystykę form gatunkowych reprezentujących folklor dziecięcy.

Podstawa materiałowa monografii Barbary Żebrowskiej-Mazur jest wiarygodna – stanowią ją udokumentowane w *Aneksie* (s. 207–340) zarówno teksty drukowane, jak też materiały przechowywane w archiwach, muzeach, centrach kultury: w Pracowni „Archiwum Etnolingwistyczne” UMCS w Lublinie, w Muzeum Kultury Ludowej w Kolbuszowej oraz w Małopolskim Centrum Kultury „Sokół” w Nowym Sączu. Godny podkreślenia jest fakt, że autorka w latach 2012–2017 podjęła trud samodzielnych badań terenowych w 25 miejscowościach z terenu województwa małopolskiego. W monografii uwzględniono również zapisy tekstów z Ogólnopolskiego Festiwalu Kapel i Śpiewaków Ludowych w Kazimierzu Dolnym (więc pochodzące od wykonawców z różnych stron Polski), z Festiwalu Kołysanek w Grębowie oraz z Karpackiego Festiwalu Dziecięcych Zespołów Regionalnych. Teksty powołane w książce to łącznie 681 zapisów polskich i obcojęzycznych.

W swojej monografii Barbara Żebrowska-Mazur odchodzi od stosowanego na gruncie polskiej folklorystyki terminologicznego rozróżnienia *folklor dzieci* i *folklor dla dzieci*, i przyjmuje – jako nadrzędną nazwę gatunkową *folklor dziecięcy*. Mianem tym obejmuje zarówno teksty, których dziecko jest nadawcą i odbiorcą, „obiektem sprawczym” i tematem. Konsekwencją takiego szerokiego ujęcia jest rozszerzenie pola dotychczasowych obserwacji folklorystów – z „prototypowych” gatunków dziecięcych na pieśni sieroce, pieśni pasterskie, powinszowania, formuły magiczne i gatunki niefunkcjonujące samodzielnie, a dające się przyporządkować do określonej sytuacji wykonawczej. Teksty mieszczące się w tym polu, zdaniem autorki, zaspokajają różnorakie potrzeby dziecka i mają istotne znaczenie dla jego rozwoju emocjonalnego, intelektualnego i psychomotorycznego – służą nie tylko zabawie, ale też edukacji. I jak konkluduje, współcześnie teksty takie są ważne dla budowania tożsamości lokalnej i regionalnej, i uznawane za wyznacznik „małej ojczyzny”.

W repertuar teoretycznych rozważań krakowskiej badaczki, co oczywiście zasadne, wpisuje się w szczególności nadrzędne w monografii pojęcie ‘folklor’ i sposób jego rozumienia – od wiedzy ludu przez teksty ustne aż do współczesnych definicji słownikowych i korpusowych. Ostatecznie – w nawiązaniu do ustaleń Jerzego Bartmińskiego (1990) i Wioletty Krawczyk-Wasilewskiej (1986), i nie odrzucając traktowania folkloru jako wiedzy ludu – Barbara Żebrowska przyjmuje, że folklor to szeroko pojmowana słowna twórczość, badana w ścisłym powiązaniu z jej naturalnym podłożem kulturowym, ponieważ jest ona częścią kultury i nie może być rozpatrywana w oderwaniu od niej. Jest to tekst ustny, kolektywny, o estetycznym charakterze, tekst, w którym została utrwalona zbiorowa wiedza o świecie. I choć można mieć wątpliwości co do rozszerzenia terminologicznego zakresu pojęcia ‘folkloru dziecięcy’ (z folkloru wykonywanego przez dzieci – także na folklor dla dzieci), należy stwierdzić, że rozważania terminologiczne na temat ogólnego pojęcia folkloru i szczegółowiej – folkloru dziecięcego mają charakter erudycyjny i spójny.

Ta część monografii ma układ logicznie narastający, została napisana z dużą kulturą i odpowiedzialnością za słowo, też z dbałością o precyzję używanych terminów i pojęć. Barbara Żebrowska-Mazur zdaje sprawę z bogatej polskiej i obcej literatury, i co cenne – łączy kwestie etapów rozwoju dziecka z zadaniami i funkcjami dziecka w społecznościach tradycyjnych. Wnioski na temat cech folkloru dziecięcego, jego ciągłości, wielowymiarowości, synkretyczności kodów, łączenia elementów tradycyjnych i nowoczesnych, funkcjonowania tekstów w ramach „układów kulturowych” o płynnych granicach, eksponowanie nadrzędnej funkcji zabawy są przekonujące i dobrze wyłożone.

Ważne miejsce w rozważaniach B. Żebrowskiej-Mazur zajmują również problemy związane z wydzieleniem gatunków folkloru dziecięcego, wyznaczaniem jego ram i granic. Autorka daje solidny, krytyczny i oceniający przegląd badań nad folklorem dziecięcym, poczynając od szkiców Łukasza Gołębiowskiego (1831) i *Ludu* Oskara Kolberga (1857), a skończywszy na publikacjach tzw. „Nowego Kolberga” w ramach serii *Polska pieśń i muzyka ludowa. Źródła i materiały*, obejmujących: Kujawy (Krzyż Kuj), Kaszuby (Biel Kasz), Lubelskie (Bart PANLub), Warmię i Mazury (Krzyż WiM) i Podlasie (Szym Podl) oraz na inicjatywach promujących tradycyjny folklor dziecięcy w 2018 roku, w tym w ramach ogólnopolskich, regionalnych i lokalnych projektów, warsztatów i festiwali dziecięcych.

Naturalną konsekwencją rozważań w monografii jest próba zbudowania własnej klasyfikacji gatunków folkloru dziecięcego, dla której podstawą jest 11-punktowa systematyka wyłożona przez Jerzego Bartmińskiego w jego książce *Folklor – język – poetyka* (1990) i zmierzająca do wydobycia cech utrwalonych społecznie i konstytuujących wzorce wypowiedzi. Podjętą przez autorkę próbę można uznać za dość udaną. Dotyczy to w szczególności trzech kwestii: (1) wprowadzenia w ramy systematyki stopnia udziału dziecka w opisie gatunku; (2) uzupełnienia informacji nt. „form przekazu” (w propozycji J. Bartmińskiego – „przekaz w formie mówionej lub śpiewanej, tzn. obecność lub brak kodu muzycznego”) o „skandowanie”; (3) konkretyzacji kryterium „przekazu z wykorzystaniem lub bez wykorzystania gestów, tzn. brak lub obecność kodu gestycznego” o to, czy jest to przekaz z gestami obligatoryjnymi lub fakultatywnymi, sekwencyjnymi czy powtarzalnymi.

W części genologicznej wartościowa jest zwłaszcza partia poświęcona charakterystyce podstawowych gatunków dziecięcego folkloru słownego. Spośród wymienionych w systematyce autorskiej gatunków, w sposób systematyczny (w oddzielnych podrozdziałach) scharakteryzowano według przyjętych wcześniej parametrów 15 typów gatunkowych, w tym: (1) *kołysanki*, (2) *zabawianki* (*paluszkowe i husianki, rymowanki, wywracanki, wymawianki, skandowanki i klaskanki*), (3) *opukiwanki*, (4) *wołanki*, (5) *zachęcanki i odwoływanki*, (6) *wyliczanki*, (7) *zabawy*, (8) *przezywanki, rozkazywanki i prowokanki*, (9) *modlitwy dziecięce*, (10) *pieśni pasterskie*, (11) *szczodraki i winszowanki*, (12) *formuły po chrzcie i pieśni chrzcinowe*, (13) *zagadki*, (14) *pieśni sieroce* oraz (15) *bajki*. Co istotne, autorka ma świadomość ewoluowania i fluktuacji form – wypierania tradycyjnych form gatunkowych, ich niejako naturalnej selekcji oraz trwałości tekstów folkloru dziecięcego powiązanych z sytuacją (zabawą), też wzbogacania rejestru gatunków „dziecięcych” o formy nowe, np. o gry komputerowe.

Przy systematyce i charakterystyce gatunków folkloru dziecięcego nie zrezygnowano również z parametru aksjologicznego i aksjologicznych funkcji gatunków folkloru dziecięcego, towarzyszących funkcji edukacyjnej i estetycznej. Barbara Żebrowska idzie w tym zakresie tropem autorki artykułu *Miejsce wartości w opisie gatunków mowy*, która dowiodła, że komponent aksjologiczny jest jednym z 9 parametrów w opisie gatunków mowy (Niebrzegowska-Bartmińska 2021)² – obok takich, jak: (1) nadawca, (2) odbiorca, (3) sytuacja komunikacyjna, tj. okoliczności, czas i miejsce, (4) intencja komunikacyjna (wewnętrzny cel), (5) temat (przedmiot), (6) ontologia świata przedstawionego, tj. fikcjonalność lub realność, (7) forma (*ustna lub pisemna*), (8), sposób ujęcia, czyli poetyka (Bartmiński, Niebrzegowska-Bartmińska 2009; zob. też Bartmiński 2012). Wyznacznik aksjologiczny w opisie gatunków ludowych ściśle łączy się z nadrzędną ideą organizującą całość przekazu, wyrażenie uobecniającymi się w tekstach folkloru elementami ludowego światopoglądu: antropomorficzną wizją świata, ideą solidarności życia w przyrodzie, ideą sprawiedliwych zachowań i więzi społecznych (Niebrzegowska-Bartmińska 2007).

Podsumowując, z przekonaniem można stwierdzić, że monografia Barbary Żebrowskiej wnosi ważny wkład w badanie gatunków folkloru dziecięcego i jest solidną próbą udokumentowania, systematyki i wieloaspektowej charakterystyki wybranych form gatunkowych. Autorka prowadzi konsekwentny, logiczny wywód, dobrze przy tym operuje zgromadzonym materiałem, wykorzystuje również bogatą literaturę przedmiotu. Z pasją, zamiłowaniem i znajomością rzeczy dokonuje charakterystyki gatunków, ukazuje też współczesną atrakcyjność oraz walory edukacyjne i estetyczne analizowanych tekstów. Pozycja ma szansę nie tylko wypełnić lukę w polskiej folklorystyce w opisywanym zakresie, ale też dowieść, że gatunki tradycyjnego folkloru, nie są wyłącznie kategorią historyczną, lecz formą wciąż żywą i ewoluującą, która we współczesnym świecie – w czasie „zmierzchu kultury ludowej”, by użyć określenia klasyka – ze względu na swoje liczne walory, ma wciąż rację bytu.

Literatura

- Bartmiński Jerzy, 1990, *Folklor – język – poetyka*, Ossolineum.
Bartmiński Jerzy, 2012, *Jak opisywać gatunki mowy?*, „Język a Kultura”, t. 23: *Akty i gatunki mowy w perspektywie kulturowej*, red. Anna Burzyńska-Kamieniecka, s. 33–41.
Bartmiński Jerzy, Niebrzegowska-Bartmińska Stanisława, 2009, *Tekstologia*, Warszawa: Wydawnictwo PWN.

² Czynniki ten w nawiązaniu do S. Niebrzegowskiej-Bartmińskiej wymienia również Maria Wojtak w swojej syntezie genologicznej (*Wprowadzenie do genologii*, Lublin 2019), jako ważny potraktował go też J. Bartmiński w artykule *Jak opisywać gatunki mowy?* (Bartmiński 2012). Opisy gatunków mowy z uwzględnieniem komponentu aksjologicznego dali autorzy wybranych syntez gatunkowych na łamach zbiorowego tomu *Lubelska pieśń ludowa na tle porównawczym* (Bartmiński, Maksymiuk-Pacek, red., 2014): Agata Bielak (pieśni nabożne), Iwona Bielińska-Gardziel (pieśni stanowe), Ewa Paćławska (pieśni pasterskie), Katarzyna Prorok (erotyk).

- Bart PANLub – *Polska pieśń i muzyka ludowa. Źródła i materiały*, t. 4, *Lubelskie*, red. Jerzy Bartmiński, cz. 1: *Pieśni i obrzędy doroczne*, cz. 2: *Pieśni i obrzędy rodzinne*, cz. 3: *Pieśni i teksty sytuacyjne*, cz. 4: *Pieśni powszechne*, cz. 5: *Pieśni stanowe i zawodowe*, cz. 6: *Muzyka instrumentalna. Instrumentarium – wykonawcy – repertuar*, Lublin: Polihymnia 2011.
- Bielak Agata, 2014, *Lubelskie pieśni nabożne wobec tradycji*, [w:] LPLnTP, s. 85–95.
- Bielińska-Gardziel Iwona, 2014, *Lubelska pieśń stanowa – specyfika gatunku*, [w:] LPLnTP, s. 209–229.
- Biel Kasz – Bielawski Ludwik, Mioduchowska Aurelia, *Kaszuby. Polska pieśń i muzyka ludowa. Źródła i materiały*, cz. 1: *Pieśni obrzędowe*, cz. 2: *Pieśni powszechne*, cz. 3: *Pieśni powszechne i zawodowe*, Warszawa: Instytut Sztuki PAN 1998.
- Gołębiowski Łukasz, 1831, *Gry i zabawy różnych stanów w kraju całym, lub niektórych tylko prowincyjach*, Warszawa: Nakład autora, druk N. Glucksberga. Księg. i typogr. Alexandrowskiego Uniwersytetu.
- Kolberg Oskar, 1857, *Dzieła wszystkie*, t. 1. *Pieśni ludu polskiego*, Wrocław–Poznań: Instytut im. Oskara Kolberga.
- Krawczyk-Wasilewska Wioletta, 1986, *Współczesna wiedza o folklorze*, Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
- Krzyż Kuj – Krzyżaniak Barbara, Pawlak Aleksander, Lisakowski Jarosław, *Polska pieśń i muzyka ludowa. Źródła i materiały. Kujawy*, cz. 1: *Teksty*, Kraków: Polskie Wydawnictwo Muzyczne 1974.
- Krzyż WiM – Barbara Krzyżaniak, Aleksander Pawlak, *Warmia i Mazury. Polska pieśń i muzyka ludowa. Źródła i materiały*, cz. 1: *Pieśni doroczne i weselne*, cz. 2: *Pieśni balladowe i społeczne*, cz. 3: *Pieśni zalotne i miłosne*, cz. 4: *Pieśni rodzinne i taneczne*, cz. 5: *Pieśni religijne i popularne*, Warszawa: Instytut Sztuki PAN 2002.
- LPLnTP – *Lubelska pieśń ludowa na tle porównawczym*, red. Jerzy Bartmiński, Beata Maksymiuk-Pacek, Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Niebrzegowska-Bartmińska Stanisława, 2007, *Wzorce tekstów ustnych w perspektywie etnolingwistycznej*, Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Niebrzegowska-Bartmińska Stanisława, 2012, *Miejsce wartości w opisie gatunków mowy*, „Język a Kultura”, t. 23: *Akty i gatunki mowy w perspektywie kulturowej*, red. Anna Burzyńska-Kamieniecka, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, s. 33–41.
- Paclawska Ewa, 2014, *Pieśni pasterskie – charakterystyka gatunkowa i regionalna*, [w:] LPLnTP, s. 149–167.
- Prorok Katarzyna, 2014, *Gorzata lipka i jawor – lubelskie erotyki ludowe*, [w:] LPLnTP, s. 169–192.
- Sikora Kazimierz, Żebrowska Barbara, 2013, *Traditional Polish lullabies*, [w:] *Estonia and Poland: Creativity and Tradition in Cultural Communication*, Vol. 2: *Perspectives on national and regional identity*, red. Liisi Laineste, Dorota Brzozowska, Władysław Chłopicki, Tartu, s. 177–190, <http://www.folklore.ee/pubte/eraamat/eestipoola2/sikora.zebrowska.pdf> [DOI:10.7592/EP.2.sikora.zebrowska].
- Szym Podl – Szymańska Janina, *Podlasie*, cz. 1: *Teksty pieśni obrzędowych*; cz. 2: *Teksty pieśni powszechnych*, red. Ludwik Bielawski; współpr. red. Krystyna Lesień-Płachecka, Beata Maksymiuk-Pacek, Weronika Grozdew-Kołacińska, Warszawa: Instytut Sztuki PAN 2012.
- Wojtak Maria, 2019, *Wprowadzenie do genologii*, Lublin: Wydawnictwo UMCS.

- Żebrowska Barbara, 2011, *Polska kotysanka ludowa w perspektywie genologicznej i etnolingwistycznej*. Praca licencjacka napisana pod kierunkiem dra hab. Kazimierza Sikory, Uniwersytet Jagielloński, Kraków.
- Żebrowska Barbara, 2013a, *Krakowska kotysanka ludowa – specyfika gatunku i regionu*. Praca magisterska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Renaty Przybylskiej, Uniwersytet Jagielloński, Kraków.
- Żebrowska Barbara, 2013b, *Strategie perswazyjne w polskiej kotysance ludowej*, „Studenckie Zeszyty Językoznawcze”, z. 5, red. Kazimierz Sikora, Kraków, s. 113–123.
- Żebrowska Barbara, 2015, *Pieszczotliwe określenia używane przy zwracaniu się do matki dawniej i dziś*, „Język Polski” XCV, s. 418–432.
- Żebrowska Barbara, 2017, *Perspektywy badań ludowego słownego folkloru dziecięcego na przykładzie gwar okolic Krakowa*, [w:] *Dynamika rozwoju gwar słowiańskich w XXI wieku*, red. Dorota Krystyna Rembiszewska, Warszawa: Instytut Slawistyki PAN, s. 235–241.
- Żebrowska-Mazur Barbara, 2019, „*Uleń mi się, pieszczateczko, dam ci jutro dwa jajeczka*” – o istocie pewnego gatunku folkloru dziecięcego, [w:] *Kraj – obraz niepodległości. Życie codzienne u progu wolnej Polski*, red. Jadwiga Hoff, Izabela Wodzińska, Kolbuszowa: Muzeum Kultury Ludowej w Kolbuszowej, s. 36–48.
- Żebrowska-Mazur Barbara, 2020, *Słowny ludowy folklor dziecięcy*, cz. 1: *Istota folkloru dziecięcego*, Kraków: Wydawnictwo UJ.
- Żebrowska-Mazur Barbara, *Słowny ludowy folklor dziecięcy*, cz. 2: *Wzorce tekstowe wybranych gatunków* (w druku).
- Żebrowska-Mazur Barbara, *Funkcja ludyczna pożywienia w tekstach słownego folkloru dziecięcego* (w druku).